

самонаблюдения; 2) наблюдение за учащимися и накопления материалов в педагогическом дневнике; 3) ознакомление с новейшей литературой по проблеме педагогической характеристики и с лучшими образцами характеристик; 4) написание характеристики по плану.

Ключевые слова: педагогическая характеристика, наблюдение, самонаблюдение, педагогический дневник, структура характеристики ученика.

Summary. The article is devoted to the analysis of the views of Ukrainian scientist and pedagogue Mykola Hrunsky according to the problem of student's characteristics, the contribution of the scientist in the development of method of writing characteristics is presented. In it proved that M. Hrunsky was the first in Ukrainian pedagogy to develop the algorithm of writing a characteristic using his own teaching experience: 1) the studying of psychological works for the purpose of introspection; 2) observation over the students and doing some necessary material in the pedagogical diary; 3) studying the recent literature and the best models of writing pedagogical characteristics; 4) writing characteristics according to the plan.

The short biographical information about the scientist is given by the author and it is stressed that M. Hrunsky had his own views on pedagogy and its objectives. Pedagogical characteristics, according to M. Hrunsky point of view, play a key role in the educational process because the ability of their preparation requires not only solid theoretical knowledge but also clearly demonstration the overall ability of future teacher to work with children. In other words, the ability to write a pedagogical characteristic is a kind of indicator of the pedagogical abilities and suitability for pedagogical work.

Key words: pedagogical characteristics, observation, self-observation, pedagogical diary, structure of the student's characteristics.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2015

Л. І. Нечипорук

НООСФЕРНА ОСВІТА ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті обґрунтовано значення ноосферної освіти для процесу формування моральної культури особистості ХХІ століття. Розкрито актуальність виховання моральних якостей підростаючого покоління на ідеях ноосферної філософської концепції як формування цілісного світобачення, почуття причетності до всього, що відбувається на планеті, та моральної відповідальності за наслідки діяльності щодо природи, суспільства, самого себе.

Охарактеризовано ноосферну освіту як педагогічну парадигму, завданнями якої є формування в школярів системи знань про світ як про цілісну систему й усвідомлення свого місця в ньому, творчого, гуманістичного характеру діяльності. Особливу увагу звернено на

пріоритет духовно-моральної сфери в ноосферній освіті, спрямованість її на формування вміння самостійного вибору свого місця в системі Природа – Суспільство, вміння ставити цілі, вибирати морально допустимі засоби їх досягнення й бачити наслідки своєї діяльності.

Проаналізовано погляди вчених України та зарубіжжя на проблему становлення ноосферної освіти та її роль у формуванні моральної культури особистості.

Акцентовано увагу на критеріях моральної культури особистості, схарактеризовано її показники (когнітивний, афективний та діяльнісний компонент).

Ключові слова: моральна культура особистості, ноосферна концепція, педагогічна парадигма, ноосферна освіта.

Постановка проблеми. Виховання людини з гуманістичним світобаченням, спроможною орієнтуватися в нинішній складній соціокультурній ситуації та будувати взаємостосунки на основі співробітництва, взаєморозуміння і толерантності, людини високої моральної культури є одним із основних завдань сучасної освіти. Соціально-економічні та духовно-культурні перетворення початку ХХІ століття актуалізували ідею гуманізму, звернення до проблем людини та людства, взаємовідносин «людина – суспільство – природа». Все очевиднішим є твердження, що глобальна цивілізаційна криза обумовлена, перш за все, девальвацією духовно-моральних цінностей суспільства. М. Дудіна зазначає, що «...трагічний виклик людському розуму покликав до життя як ніколи раніше актуальне моральне начало людини, яка усвідомлює себе громадянином планети» [4]. Тому найважливішим завданням сучасної школи у контексті глобальних проблем людства є виховання людини, моральна культура якої в повній мірі відповідає би гуманістичним запитам ХХІ століття, людини, здатної орієнтуватися у складній соціокультурній ситуації, будувати взаємовідносини на основі співробітництва, взаєморозуміння, толерантності, людяності. У педагогічній теорії та практиці утверджується ідея розвитку цілісного світобачення, виховання в підростаючого покоління почуття причетності до всього, що відбувається на планеті, та моральної відповідальності за наслідки діяльності щодо природи, суспільства, самого себе, що є вихідними положеннями концепції ноосфери В. Вернадського [3].

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема морального аспекту буття людини у ставленні до інших людей, природи, самого себе була в центрі уваги мислителів всіх епох. Філософські ідеї античної епохи: єдність, внутрішня співзвучність мікрокосму-людини природній гармонії макрокосму-Всесвіту заклали основи ноосферного світорозуміння (Аристотель; Сократ), напрацювання філософсько-педагогічної думки Відродження збагатили концепцію єдності світу і людини ідеями гуманізму, дослідження Я. А. Коменського, Й. Песталоцці, Г. Сковороди, П. Юркевича виокремили пріоритетне значення виховання моральних якостей особистості як соціальної цінності, зосередили увагу на безпеці формування технократичного мислення; пошук нових моральних засад взаємодії людини, суспільства і природи виділяється в працях вчених ХІХ–

XX ст.: К. Вентцеля, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського, Р. Штайнера та ін.

Основоположними засадами ноосферної концепції стали позиції вчення М. Бердяєва, Тейяра де Шардена, К. Цюлковського та ін. Аспекти ноосферної проблематики розглядаються в дослідженнях зарубіжних вчених: концепції глибинної екології, планетарної етики, етики «благоговіння перед життям» тощо (Г. Йонас, А. Печчеї, А. Швейцер та ін.).

На вирізненні ноосферного шляху людства як шляху духовного становлення особистості ґрунтуються й погляди сучасних українських вчених-філософів: Т. Аболіної, В. Андрущенко, М. Братерської-Дронь, В. Корсака, Л. Леутської, М. Романенка, С. Черепанової; соціально-педагогічний аспект виховання моральних якостей особистості виокремлюється в працях А. Мудрика, Н. Лавриченко, сутність, проблеми змісту, засобів ноосферної освіти розв'язують педагогічні дослідження І. Багатої, С. Іванова, М. Курика, О. Панкрушиної та ін.

У цілому аналіз досліджень свідчить про те, що в науці склалися теоретичні передумови вирішення проблеми виховання моральної культури ноосферної особистості, обґрунтовані основні її поняття, чинники. Водночас у педагогічних дослідженнях лише започатковуються практичні розробки форм, методів виховання моральних якостей особистості в умовах сучасних соціальних змін – становлення ноосферного суспільства. Саме ноосферна освіта має досить ґрунтовні напрацювання щодо виховання підростаючого покоління на ноосферних світоглядних цінностях. Тому **метою статті** є розгляд моральної культури особистості XXI століття та особливостей впливу ноосферної освіти на її формування.

Виклад основного матеріалу. В умовах соціального оновлення суспільства на етапі переходу до ноосферного розвитку особливо важливим є те, наскільки молода людина підготовлена до свідомої активної і творчої діяльності в культурі ноосфери. Адже саме в шкільні роки формуються моральні уявлення світоглядного рівня: про сенс життя, щастя, про людину як вищі цінності та спроможність до морального вибору в ім'я життя..

А. Мудрик вирізняє такі якості особистості, що є необхідними для соціалізації у суспільстві XXI ст.:

- усвідомлення себе громадянином Всесвіту;
- розуміння планетарних процесів, що відбуваються, й наявних глобальних проблем;
- усвідомлення зв'язку ноосфери й життєдіяльності людських спільнот;
- наявність почуття причетності до природи й соціуму як її складника;
- прагнення до формування в собі особистісної відповідальності за ноосферу як середовища і як продукту людської життєдіяльності;
- усвідомлення себе як суб'єкта, що творить ноосферу, розумно використовуює, береже й відтворює її [8, с. 151].

Вчений зазначає, що виховання моральної культури особистості в контексті ідей ноосферної концепції означає формування комплексу моральних зв'язків, які об'єднують людину з її середовищем – природним,

соціальним і з самим собою. Завдання виховання моральної культури особистості, що проявляється у гармонійних стосунках із самим собою, природою, суспільством, покликана розв'язати ноосферна освіта – природовідповідне навчання й виховання цілісного мислення особистості, спрямоване на розвиток цілісного світогляду, екологічної свідомості і її духовно-моральної сфери, озброєння її ефективним інструментом для самостійного вибору свого місця в системі Природа–Суспільство, вміння ставити цілі, вибирати морально допустимі засоби їх досягнення й бачити наслідки своєї діяльності (за Н. Масловою) [7].

Ноосферна освіта обґрунтовується як педагогічна парадигма, завданнями якої є формування системи знань про світ як про цілісну систему й усвідомлення свого місця в ньому, творчого, гуманістичного характеру поведінки й діяльності, спрямованих на гармонію відносин людини з оточуючим світом, почуття моральної відповідальності за його розвиток, активної-творчої позицію у світі. Тобто, у центрі уваги ноосферної освіти знаходиться процес формування тих соціальних механізмів, які допоможуть старшокласнику зробити правильний моральний вибір і перетворити ноосферні світоглядні ідеї в моральні цінності, що визначатимуть його індивідуальну повсякденну поведінку.

Саме ноосферна освітня парадигма має такі соціально значущі практичні напрацювання: засоби, форми, методи соціально-виховного впливу, спрямовані на введення випускника школи в сучасний загальноцивілізаційний простір на основі оволодіння принципами соціальної взаємодії між людьми, людиною і природою, вироблення здатності корегувати свої соціальні дії гуманістичною мірою моральності.

Головна стратегічна мета ноосферної освіти – виховання ноосферної особистості, духовні інтереси якої домінують над споживачькими, людини гармонійної й цілісної, яка усвідомлює себе частинкою вселенського життя, вписує себе в її закони, усвідомлює відповідальність за свої вчинки перед суспільством і природою, свою причетність до еволюції життя, володіє почуттям моральної цінності, естетичного смаку, розвинутим моральним мисленням (за Л. Болотовою) [2].

Нова модель освіти вимагає повернення знанню як основі людського благополуччя морального змісту – наука повинна стати основою раціональної організації Землі, створити умови для переходу до коеволуції, співрозвитку людини й природи, різних країн і народів (ідея гармонії людини й природи). Над втіленням цієї ідеї працюють також українські вчені. На їх твердження, саме моральні якості особистості є вирішальними у подальшому поступі людства. «Моральні ноосферні цінності сприяють становленню ноосферного світогляду й світопереживання, органічно втілюють всі якості морального ідеалу й вищої загальнолюдської цінності – прагнення до гармонійного розвитку людини, суспільства й природи», – наголошує Л. Леутська [6].

На думку В. Андрущенко, «...людство, зрештою, підійшло до усвідомлення себе не лише як частини природи, соціальних відносин чи культури, а й як продукту універсальної ноосферної цілісності з домінуючим духовним началом (стрижнем), на основі якого розгортається

життєдіяльність кожного індивіда, здійснюється його доля. Шлях до людини, таким чином, проходить через її духовне зростання, результатом якого має стати внутрішнє розуміння її» [1].

М. Курик розглядає ноосферну освіту як стратегічний інструмент соціально-екологічного розвитку українського суспільства, могутній механізм соціалізації підрастаючого покоління [5].

Моральна культура особистості в контексті ноосферної освіти розглядається вченими як рівень розуміння універсальних законів розвитку Всесвіту, моральних норм, принципів, ноосферних моральних цінностей і практичного втілення їх у поведінку, що проявляється у ставленні до інших людей, природи, себе самого в цілях, життєвих планах, ціннісних орієнтаціях на основі моральної потреби у самовдосконаленні та усвідомленій відповідальності за збереження життя на Землі.

Моральна культура людини проявляється у єдності трьох її провідних компонентів: когнітивного (світорозуміння), афективного (світоставлення) й діяльнісного (моральне поведіння). Когнітивний компонент моральної культури особистості XXI століття, сформований на ноосферних цінностях, ґрунтується на системі моральних знань про моральні поняття, норми, принципи, ідеали, цінності, моральні якості й орієнтований на формування власної системи моральних цінностей, морального мислення. Це уможливило бачення соціальної реальності як цілісної системи, розуміння єдності світу в його багатоманітності, моральної культури як точки поєднання людини, суспільства й природи, усвідомлення єдності розвитку людини, суспільства, Природи, спрямування пізнавальних інтересів на моральні цінності ноосфери як орієнтири діяльності у сучасному суспільстві.

Афективний (емоційно-ціннісний) компонент забезпечує екстернальну спрямованість свідомості, емпатію, толерантність, емоційний відгук, розуміння емоцій інших, сприйняття себе, інших, природи на основі принципу гармонії, емпатії, прагнення поєднувати особистісні інтереси із загальнолюдськими, національними, співпереживати, приходити на допомогу.

Діяльнісний компонент моральної культури ноосферної особистості характеризує готовність і здатність до самостійної й морально відповідальної поведінки, усвідомлення особистісної відповідальності як визначальної моральної домінанти, орієнтацією на неруйнівну поведінку щодо інших, природи, самого себе та моральну відповідальність за її наслідки, готовність особисто брати участь у вирішенні локальних, регіональних і планетарних проблем, здатність вибирати морально виправдані форми самореалізації й самовираження у світі, готовність до творчої самореалізації та прагнення до духовного вдосконалення.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, моральна культура особистості є однією з найбільш значущих соціальних цінностей, провідним компонентом як цивілізаційного розвитку, так і особистості зокрема. Дослідження засвідчило, що необхідність розробки проблеми, пов'язаної із формуванням моральної культури, є особливо актуальною на етапі глобальної кризи сучасного світу, коли виникла потреба в створенні й реалізації соціальної стратегії

збереження життя на Землі. Постає об'єктивна необхідність якісно нової системи освіти, в якій знання про оточуючий світ і людину, педагогічні технології ґрунтуються на ноосферних загальнолюдських моральних цінностях, що пропонує ноосферна освітня парадигма.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці технологій, форм, методів виховання, спрямованих на інтегрування випускника школи у світовий цивілізаційний простір на основі моральних принципів гармонійної соціальної взаємодії у системі людина – суспільство – природа.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. П. Педагогіка духовності : погляд за горизонти сучасного / В. П. Андрущенко // Педагогіка духовності : поступ у третє тисячоліття. Матеріали міжнародної наук. конференції. – К. – 2005. – С. 3-6.
2. Болотова Л. С. Образование Человека ноосферной цивилизации как стратегия возрождения и развития России / Л. С. Болотова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.apienens.ru>. – Заглавие с экрана.
3. Вернадський В. І. Вибрані праці / В. І. Вернадський. – К : Наукова думка. – 2003. – 301 с.
4. Дудина М. Н. Ноосферное образование : «не по предметам, а по проблемам» // Успехи современного естествознания. – 2004. – № 10 – С. 115-116.
5. Курик М. Ноосферна освіта у формуванні нової людини / М. Курик // Директор школи. Україна». – № 8-10. – 2005. – С. 4-5.
6. Леутська Л. Д. Ноосферогенез : перспективи людини / Л. Д. Леутська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://proeco.visti.net>. – Назва з екрану.
7. Маслова Н. В. Ноосферное образование : монография / Н. В. Маслова. – М. : Инст-т холодинамики, 2002. – 308 с.
8. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учебное пособие для студентов педагогических вузов. – 4-е из., доп. / А. В. Мудрик. – М. : Академия, 2003. – 200 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Andrushchenko V. P. Pedagogika dukhovnosti : pohlyad za horyzonty suchasnoho [Pedagogic of morality : view for horizons of nowadays] / V. P. Andrushchenko // Pedagogic of morality : postup u tretye tysyacholittya. Materialy mishnarodnoyi nauk. konferentsii. – K. – 2005. – S. 3-6. (in Ukrainian)
2. Bolotova L. S. Obrazovanie Cheloveka noosfernoi tsyvilizatsii kak strategiya vrozozhdenia i razvitiya Rossii [Education of a Man of noosphere civilization as a strategy of reviving and development of Russia / L. S. Bolotova [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://www.apienens.ru>. – Zhlavie s ekrana. (in Ukrainian)
3. Vernadsky V. I. Bybrani tvory [Selected works] / V. I. Vernadsky. – K : Naukova dumka. – 2003. – 301 s. (in Ukrainian)

4. Dudina M. N. Noosfernoye obrazovanie : "ne po predmetam, a po problemam" [Noosphere education]: "not in things but in problems" // Uspehi sovremennogo yestestvoznania – 2004. – № 10 – S. 115-116 (in Russian)
5. Kuryk M. Noosferna osvita u formuvanni novoi lyudyny [Noosphere education in forming a new man] / M.Kuryk //Dyrektor shkoly. Ukraina. – № 8-10. –2005. – S.4-5.(in Ukrainian)
6. Leuts'ka L. D. Noosferohenez ; perspektyvy lyudyny [Perspectives of a man] / L. D. Leuts'ka [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://proeco.visti.net. – Nazva z ekranu. (in Ukrainian)
7. Maslova N. V. Noosfernoye obrazovanie : monohrafia [Noosphere education : monograph] / N. V. Maslova. – M. : Inst-t kholodynamiki, 2002. – 308 s. (in Russian)
8. Mudruk A. V. Sotsyal'naya pedagogika : uchebnoye posobie dlya studentov pedagogicheskikh buzov [Social pedagogic ; textbook for students of pedagogic higher schools] – 4-e izd., dop. / A. V. Mudruk.– M. : Akademia, 2003. – 200 s. (in Russian)

Аннотация. В статье обосновано значение ноосферного образования для процесса формирования нравственной культуры личности XXI ст. Раскрыта актуальность воспитания нравственных качеств подрастающего поколения на идеях ноосферной философской концепции как формирования целостного мировидения, чувства причастности ко всему, что происходит на планете, и нравственной ответственности за результаты деятельности в природе, обществе.

Охарактеризовано ноосферное образование как педагогическая парадигма, задачами которой является формирование у школьников системы знаний о мире как целостной системе и понимание своего места в нем, творческого, гуманистического характера деятельности. Особое внимание обращается на приоритет духовно-нравственной сферы в ноосферном образовании, фокусирование внимания на формировании способности самостоятельного выбора своего места в системе общество – природы, способности ставить цели, выбирать морально приемлемые средства для достижения их и видеть последствия своей деятельности.

Проанализированы взгляды ученых Украины и зарубежья на проблему становления ноосферного образования и его роли в формировании моральной культуры личности. Акцентировано внимание на критериях моральной культуры личности, рассмотрены ее показатели (когнитивный, аффективный и деятельностный компоненты).

Ключевые слова: нравственная культура личности, ноосферная концепция, педагогическая парадигма, ноосферное образование

Summary. The meaning of the noosphere education on the process of forming moral culture of a personality of the 21st century is grounded. The actuality of forming moral qualities in young generation on the ideas of noosphere philosophy conception as forming integral attitude, a feeling to responsibility to everything happening on the planet, and moral responsibility for consequence of activity in nature, society and ourselves are lighted.

Neo-sphere education is characterized as a pedagogic paradigm, tasks of which is forming in schoolchildren the system of knowledge about the world as a integral system and understand his own place in it, creative, humanistic character of activity. The main attention is paid on the priority of moral sphere in neo-sphere education, its orientation on forming ability of self-dependent choice of his place in the system system Nature-Society, ability to define aims, moral permissible means of their achievements and to see consequences of his activity.

Points of view of Ukrainian and foreign sciences on the problem of formation noosphere education and their role in forming moral culture of a person are analyzed.

Attention is accented on the criteria of moral culture of a person, its indices are characterized (intellectual, affective and regulative components).

Ключові слова: moral culture of a person, noosphere conception, pedagogic paradigm, noosphere education.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2015

Н. В. Сергєєва

ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ІАГНОСТИКИ ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Анотація. Розкрито поняття «активність», «ціннісні орієнтації», основні характеристики та методи діагностики молодшого підліткового віку, ціннісно-орієнтованої активності.

Ключові слова: молодші підлітки, активність, ціннісні орієнтації.

Постановка проблеми. Соціальне середовище учнів постійно розширюється та змінюється. Особливо суттєво змінюється соціальна позиція в підлітковому віці. Підлітки, не задоволені відносинами у сім'ї, схильні до групоутворення, де задовольняється більша частина їх інтересів. У таких умовах для кожного підлітка виникає неповторна ситуація спілкування та міжособистісних відносин, кожний займає певну соціальну позицію. Соціальна позиція формує те, про що підлітки думають, що відчувають, роблять, на що сподіваються і чого уникають. Сім'я, шкільні товариші, товариші по команді мають велике значення – як пізнавальні, емоційні та поведінкові регулятори.

Підлітки приймають рішення про вступ до групи на основі своєї оцінки міжособистісної вартості такої участі. Вартість визначається з погляду оцінювання винагород і потенційних витрат. Винагороди можуть включати соціальну підтримку активності групи. Витрати – це втрата свободи, самостійності, права вибору та ін. Підлітки по-різному переживають відносини з однолітками: одні не усвідомлюють свого реального положення та ідеалізують свої відносини з оточуючими, інші, навпаки, перебільшують ситуацію і часто переносять невдачі з однієї сфери відносин у іншу. Процеси,